

ПЕДАГОГІЧНЕ МОВЛЕННЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧА СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні зміни, які проходять в суспільстві, висунули на перший план проблеми розвитку професійно-технічної освіти. Професійно-педагогічна діяльність викладача пов'язана з проблемами розвитку мовлення і перш за все, мовленевої культури, яка розвивається на основі об'єктивно існуючих зв'язків між мовою і пізнавальними процесами, а тому мовлення в педагогічному процесі виконує важливу задачу, пов'язану зі створенням умов для забезпечення активної пізнавальної позиції майбутніх фахівців. Для реалізації поставленої задачі викладач спеціальних дисциплін ПТНЗ має постійно працювати над підвищенням мовленевої культури, володіти технікою мовлення, створювати свій індивідуальний стиль.

Аналіз літератури. Педагогічному мовленню як складовій педагогічної майстерності викладача достатня увага приділяється у педагогіці, психології та методиці професійного навчання. Аспекти педагогічного мовлення в професійній діяльності розглядалися в працях Є. Барбіної, А. Бойко, О. Бодальова, В. Гриньової, Л. Виготського, І. Зимньої, І. Зязюна, В. Ільїна, В. Кан-Калика, В. Краєвського, А. Ксенофонтової, Л. Макарової, В. Миндикану, Н. Моревої, А. Мудрик, П. Сопера, В. Сухомлинського, Г. Хозяїнова, А. Чернявської, С. Якушевої. Незважаючи на значний інтерес науковців до питань, пов'язаних з мовленевою культурою вчителя, педагогічному мовленню викладачів спеціальних дисциплін ПТНЗ приділялася недостатня увага.

Метою даної статті є визначення вимог до педагогічного мовлення викладача спеціальних дисциплін професійно-технічних навчальних закладів, рівня його мовленевої культури.

Виклад основного матеріалу. Найважливішими умовами, що сприяють ефективній професійно-педагогічній діяльності викладача спеціальних дисциплін, є мова і педагогічне мовлення. З однієї сторони, вони забезпечують можливість активного розвитку пізнавальних потреб особистості, а з іншої – є способами реалізації її внутрішнього світу і можливостей. В психолого-педагогічній літературі розглядають поняття «мова» і «мовлення». Вважається, що мова є суспільним явищем, способом організації людських відносин. За її допомогою досягається розуміння, обмін думкою, формується знання, надається можливість організувати сумісну діяльність у всіх галузях людської практики, в тому числі і в навчанні [1, с. 133].

Мова завжди вирішує певні комунікативні завдання, а тому мова розглядається і як мовна діяльність, так як завдяки неї забезпечується спілкування та вирішення мисливих задач [1, с. 135]. Мова як специфічна знакова система проявляється у мовленні, яке вважається показником рівня інтелектуальності педагога, освіченості і загальної культури, засобом самовираження і самоствердження [2, с. 66]. В «Енциклопедії освіти» мовлення розглядається як форма спілкування людей засобами мови. Мовленнєве спілкування, водночас, сприяє організації спільної діяльності людей, пізнанню одним одного, є істотним фактором у формуванні й розвитку міжособистісних стосунків [3, с. 514].

Прийнято вважати, що основною метою педагогічного мовлення є забезпечення продуктивного спілкування та взаємодії викладача і учнів; позитивний вплив викладача на свідомість учнів з метою формування їх переконань та мотивів діяльності; повноцінне сприйняття, освідомлення і закріплення

знань в процесі навчання; раціональна організація навчально-виробничої діяльності учнів [4, с. 68]. Мовлення має бути і своєрідною словесною дією, мета якої є здійснення інтелектуального, емоційно-вольового і морального впливу на учнів [2, с. 67]. Тобто, на відміну, від мови мовлення є процесом словесного спілкування, що проявляється у формі повідомлення, вказівки, питання, наказу з психологічної точки зору.

Вимоги до якості мовлення педагога зумовлюються насамперед функціями, які вона виконує у його професійно-педагогічній діяльності. Так, психолог А. Маклаков до основних функцій мовлення відносить *функцію вираження*, яка полягає в тому, що за допомогою мовлення людина виказує своє відношення до відповідного явища і самої себе; *функцію впливу*, що спонукає людину чи групу людей до відповідної дії, формування в них відповідної точки зору на цю дію; *функцію повідомлення*, яка передбачає обмін думками і інформацією між особами за допомогою слова; *функцію позначення*, яка заключається в здібності особистості давати назви предметам і явищам [5, с. 348].

Академік І. Зязюн до основних функцій мовлення відносить наступні.

Комунікативна функція, за допомогою якої встановлюються стосунки між викладачем та учнем, де мовлення і виконує роль цих стосунків. Встановлення і регуляція відносин між суб'єктами педагогічної діяльності має на меті налагодження відносин на засадах співробітництва і співтворчості; встановлення особистісного контакту з учнями; створення ситуацій діалогу в процесі комунікативних відносин; забезпечення активної позиції учнів у взаємодії з викладачем.

Психологічна функція мовлення, яка забезпечує створення умов для вияву індивідуальної своєрідності особистості, психологічної її свободи. Мовлення викладача в цьому випадку може бути інструментом, за допомогою якого зникає невпевненість учня в собі, ініціюється його активність, творчість, досягаються позитивні результати у навчальній діяльності. Тобто, створення умов для забезпечення психологічної свободи, вияву індивідуальної своєрідності учнів сприяє більш якісному засвоєнню нових способів дій, розвитку їх технологічного мислення.

Пізнавальна, що забезпечує повноцінне сприймання навчальної інформації учнями, формування в них особистого і емоційно-ціннісного ставлення до учнів. Відомо, що є пряма залежність між комунікативними особливостями мовлення викладача і характером пізнавальної діяльності учнів в процесі вивчення нових способів дій. Здійснюючи виклад технології виконання відповідних операцій і процесів, викладач має дотримуватися таких педагогічних вимог до мовлення, які сприяють ефективному засвоєнню нового змісту: забезпечення логічної послідовності трудових прийомів і операцій, доступність викладу навчального матеріалу, чіткий і конкретний опис складних технологічних дій. Педагогічна доцільність мовлення викладача спеціальних дисциплін на певному етапі уроку полягає і в тому, щоб не тільки сформулювати в учнів систему технологічних знань, а й розвинути в них емоційно-ціннісне ставлення до цих знань, викликати потребу застосовувати ці знання у своїй практичній діяльності, зробити їх основою власних переконань. В той же час, мовлення викладача, яке зорієнтоване на формування та розвиток емоційно-ціннісного ставлення учнів до знань, має бути переконливим, таким, що спонукає їх до роздумів над новою інформацією, осмислення знання як особистісної цінності. Тобто, якість засвоєння інформації знаходиться в прямій залежності від особливостей мовлення викладача, яка може зробити її доступною для сприйняття і розуміння, і навпаки, затруднити сприймання.

Організаційна функція, яка передбачає забезпечення раціональної організації навчально-практичної діяльності учнів. В даному випадку мова йдеться про роль мовлення педагога у розв'язанні таких завдань уроку, як організація ефективного навчального слухання учнів, забезпечення оптимального темпу пізнавальної і творчої навчальної діяльності. Сприймаючи на слух мовлення викладача, учні мають здійснити певні дії, а саме: конкретизувати звукову інформацію в наочні образи, співвіднести їх з вже набутими знаннями, досвідом, осмислити їх та запам'ятати. Для ефективної реалізації поставленої мети викладач має не тільки здійснити раціональний відбір навчального змісту, але й продумати темп, ритм і логіку його викладу, що є дуже важливим для формування системи професійних знань за різними рівнями складності [2, с. 61–64].

В психолого-педагогічній літературі виділяються і специфічні функції мовлення, такі як: *інформаційне* мовлення, в процесі якого повідомляються нові знання і способи дії, які відрізняються своєю активністю та об'єктивністю; *переконливе* мовлення, що спрямоване на доказ або спростування тієї чи іншої точки зору; *розважальне* мовлення застосовується для підтримки уваги учнів. Однак необхідно пам'ятати, що в ній повинні чергуватися жарт і серйозна думка, правда і видумка [4].

Провідну роль у мовленні викладача спеціальних дисциплін має усне мовлення. Під усним мовленням розуміється як сам процес говоріння, так і результат цього процесу, яке зреалізовується у монологі (монологічне мовлення) і діалозі (діалогічне мовлення) [2, с. 59]. Монологічне мовлення тісно пов'язане з ситуацією, в якій ведеться розмова, і тому його називають ситуаційним. Одночасно воно є і більш контекстуальним, так як кожне висловлювання в значній мірі обумовлене попереднім.

Вважається, що монологічне мовлення з позиції психології є більш складним ніж діалогічне, так як воно вимагає від викладача умінь логічно та послідовно викладати свої думки, оцінювати як ті, хто навчаються, сприймають та застосовують навчальну інформацію, робити аналіз та висновки.

Мовлення розглядається і як мовленнєва діяльність, так як завдяки їй забезпечується спілкування та вирішення мисленнєвих задач [1, с. 135]. Організуючи мовленнєву діяльність, викладач здійснює координацію своєї діяльності в залежності від умов педагогічного спілкування, вибирає мовні і мовленнєві засоби в залежності від потреб та поставленої мети, прогнозує їх ефективність та раціональність.

Л. Виготський розглядав мовленнєву діяльність як фундаментальну, що сприяє розвитку особистості всіх пізнавальних процесів людини [6]. Дієвим інструментом мовленнєвої діяльності є слово викладача. Мовлення викладача спеціальних дисциплін – це мовлення, яке пристосоване для розв'язання специфічних завдань, які виникають в процесі його професійно-педагогічної діяльності, і передбачає передачу учням технічних і технологічних знань, які їм необхідні для формування системи професійних компетенцій з відповідної робітничої професії. Так як сучасне виробництво потребує фахівця-будівельника, який володіє і суміжними професіями, то для цього йому необхідно оволодіти технічною і технологічною термінологією відповідного профілю; складними технологічними процесами, які у своїй структурі мають велику кількість трудових прийомів, технологічних операцій; технічних характеристик будівельних машин і механізмів; значною кількістю сучасних будівельних матеріалів, то ефективність засвоєння учнями такої навчальної інформації знаходиться у прямій залежності від педагогічного мовлення викладача спеціальних дисциплін.

Дослідники переконують, що слово є таким стрижнем в діяльності педагога, який надає йому можливість впливати на тих, хто навчається, як того вимагає відповідна педагогічна ситуація. В. Сухомлинський особливий акцент робив на своєрідну психотерапевтичну функцію слова вчителя, вважаючи, що обов'язковою умовою спілкування є діалог між учителем та учнями [2, с. 58]. Слово педагога має бути досконалим і впливовим на аудиторію учнів. І. Зязюн вважає, що слово справжнього учителя переконує, навіває, викликає у учнів відповідні почуття, формує їх ставлення до того, що він говорить [2]. Тобто, слово педагога повинне завжди мати точну адресу в залежності від умов спілкування.

Розглядаючи сутність і особливості педагогічного мовлення, можна зробити висновок про необхідність його розвитку у викладачів спеціальних дисциплін. Практика свідчить, що обов'язковою передумовою педагогічного мовлення викладача є оволодіння ним технікою мовлення, яка є елементом культури його професійно-педагогічної діяльності. У сучасній соціальній психології до засобів техніки мовлення відносять голос, дикцію, логічний наголос, які впливають на ефективність сприймання навчальної інформації. Так як голос є основним засобом усної мови викладача спеціальних дисциплін, то ним він має вміти володіти бездоганно. П. Сопер вважає, що ні що так не впливає на відношення до нас людей, як враження від нашого голосу [7]. Тому не можна покладатися лише на природні дані, а наполегливо працювати над технікою голосу та мовленнєвої діяльності, пам'ятаючи про вимоги до голосу як засобу мовлення [2, с. 208].

Так, добре поставлений голос викладача сприяє більш ефективному педагогічному спілкуванню, а оволодіння технікою правильного користування інтонацією і силою голосу та раціональне використання їх в різних педагогічних ситуаціях забезпечує йому успіх у професійно-педагогічній діяльності в цілому. Сила голосу залежить від активності роботи органів мовного апарату, а тому чим більше тиск повітря, що видихається через голосову щілину, тим більша сила звука. У педагогів велике значення надається діапазону голосу, границі якого визначаються самим високим і самим низьким тоном. Звуження діапазону голосу призводить до появи монотонності викладу навчального змісту, що притупляє сприймання інформації учнями [2, с. 88].

На цьому наголошує і В. Гриньова, яка вважає, що тональність голосу визначається в залежності від дидактичної і виховної мети, а амплітуда зміни одного тону іншим має бути досить контрастною [8, с. 212].

Немаловажне значення для сприйняття технічного змісту учнями має дикція, якою володіє викладач. Вважається що дикція сприяє чіткому вимовлянню окремих звуків, а її якість забезпечується правильною роботою органів мови. Необхідно пам'ятати, що артикуляційний апарат має працювати активно, але без окремої напруги; всі звуки і їх сполучення необхідно вимовляти чітко, легко і вільно в будь-якому темпі [4, с. 42]. У будівельній галузі чимало технічних термінів, які учням важко вимовити, запам'ятати та засвоїти, якщо викладач за допомогою дикції не зуміє забезпечити сприймання даної інформації.

З метою більш ефективного сприймання змісту навчального матеріалу учнями важливо дотримуватися правил виділення логічних наголосів. Тобто, відділення такого слова, яке має основне змістовне навантаження та визначає головну думку у змісті технічної чи технологічної інформації. Разом з тим

зміна логічного наголосу призводить до зміни змісту фрази, речення, явища. Тому, перш ніж знайти місце такому наголосу у фразі, необхідно спроекувати її розумову установку. Одну і ту ж саму фразу можливо вимовити по-різному: поспіхом, скоромовкою, повільно, надаючи вагомості кожному звукові і водночас не порушуючи логічну структуру речення, що є дуже важливим при визначенні основної професійної дії, елемента технологічної операції тощо.

Педагогічна ефективність мовлення викладача спеціальних дисциплін залежить і від загального та професійного рівня володіння мовою. Зважаючи на те, що технологічним процесам будь-якої галузі виробництва притаманні специфічні терміни, поняття, явища, пов'язані з групами технічних засобів, обладнанням, механізмами, матеріалами тощо, викладач має забезпечити повноцінне і активне сприймання цієї технологічної інформації учнями. Педагогічна доцільність мовлення викладача полягає в тому, щоб не тільки сприймати навчальну інформацію, але й спонукати до розумів, аналізу та співставлення, застосування самостійних рішень тощо. З метою реалізації зазначених завдань викладач має дотримуватися норм літературного мовлення де норма, правильність мови виступає як регулятор мовленнєвої поведінки педагога. Водночас, правильність мови є показником рівня інтелігентності педагога, освіченості, професіоналізму, його загальної культури. Продуктивність мовленнєвої діяльності викладача залежить перш за все від того, наскільки його мова відповідає нормам сучасної літературної мови з урахуванням технічних і технологічних термінів відповідної виробничої галузі. Точність мови педагога проявляється у суворій відповідності слів, які означають предмети і явища, при цьому не рекомендується вживати такі слова та вирази, які не передають точний зміст сказаного. Для викладача спеціальних дисциплін будівельного профілю це проявляється через визначення послідовності окремих технологічних операцій, простих і складних технологічних процесів, технологічних характеристик різноманітних механізмів та їх влаштування, технологічної послідовності приготування розчинів, шпаклівок тощо.

Тобто, виразність мовлення визначається тими особливостями, які підтримують увагу і інтерес до мови, проявляються в правильній ритміко-інформаційній організації та умінні застосовувати паузи, використовувати логічний наголос, мелодійність мовлення.

На сприйняття інформації впливає і такий показник мовлення, як його темп, який характеризується швидкістю мовлення, виразністю, голосом, що відображає психологічні особливості викладача і відповідає його темпераменту. Досвідчений педагог повинен будувати своє мовлення, передбачаючи можливу реакцію учнів на свої слова, навіть на тон, голос, яким вони будуть виражені, що допоможе йому раціонально організувати своє мовлення та в разі необхідності здійснити його корегування. Монотонний і швидкий виклад змісту приводить до того, що учні не сприймають зміст навчальної інформації, знаходять розваги, переговорюються між собою, порушуючи дисципліну на уроці тощо. При порушенні оптимального темпу мовлення викладачем у учнів спостерігається неточність підтвердження змісту навчальної інформації, збільшується кількість помилок, пов'язаних з алгоритмічними діями виробничих технологій, виконанням вправ.

Отже, високий рівень володіння педагогічною технікою складає сукупність підходів до застосування різноманітних прийомів, які сприяють ефективному сприйняттю навчальної інформації; використання різних засобів педагогічної комунікації в навчально-виробничому і виховному процесі; застосування набутого і запозиченого педагогічного досвіду роботи.

Висновок. Педагогічне мовлення викладача спеціальних дисциплін є інструментом його професійно-педагогічної діяльності, за допомогою якого можна розв'язати різні педагогічні задачі. Педагогічна ефективність мовлення викладача багато в чому залежить від рівня володіння мовою, вміння здійснити раціональний вибір мовленнєвих засобів, створення індивідуального стилю спілкування з учнями.

Література

1. Максименко С.Д. Общая психология / С.Д. Максимова. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2004. – 528 с.
2. Педагогічна майстерність : підручник / [І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.] ; за ред. І.А. Зязюна. – [2-ге вид., допов. і перероб.]. – К. : Вища школа, 2004. – 422 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; [гол. ред. В.І. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Якушева С.Д. Основы педагогического мастерства : учебник для студ. сред. проф. учеб. заведений / С.Д. Якушева. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 256 с.
5. Маклаков А.Г. Общая психология : учебник для вузов. – СПб. : Питер, 2008. – 583 с.
6. Виготский Л.С. Развитие высших психических функций / Л.С. Выготский. – М. : Высшая школа, 1960. – 102 с.
7. Сопер П. Основы искусства речи / П. Сопер. – М. : Высшая школа, 1992. – 159 с.
8. Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя : дис. на здобуття наукового ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». – Харків, 2000. – 462 с.

Михнюк М.І. Педагогічне мовлення як важлива складова професійної культури викладача спеціальних дисциплін

Резюме. В даній статті розкриваються вимоги до педагогічного мовлення викладача спеціальних дисциплін професійно-технічних навчальних закладів, його мовленевої культури.

Ключові слова: мова, педагогічне мовлення, викладач спеціальних дисциплін, професійна культура.

Мыхнюк М.И. Педагогическая речь как важная составляющая профессиональной культуры преподавателя специальных дисциплин

Резюме. В данной статье раскрываются требования к педагогической речи преподавателя специальных дисциплин профессионально-технических учебных заведений, его речевой культуре.

Ключевые слова: язык, педагогическая речь, преподаватель специальных дисциплин, профессиональная культура.

Mykhnyuk M.I. Teaching it as an important component of the professional culture of teachers of special subjects

Summary. Requirements to pedagogical speech of teacher of the special disciplines of vocational educational establishments, his speech culture are described in this article.

Key words: language, pedagogical speech, teacher of the special disciplines, professional culture.